

**ALISHER NAVOIYNING “NAZMUL- JAVOHIR” ASARINING ILMIY-TANQIDIY
MATNI ASOS BO’LGAN QO’LYOZMALAR**

Pardayeva Madinabonu

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23045039>

Annotatsiya: Maqolada “Nazmul-javohir” asarining ilmiy-tanqidiy matniga asos bo’lgan qo’lyozmalar, muallifning ilmiy-tanqidiy matn yaratishdagi izlanishlari o’rganilganligi haqida so’z yuritiladi.

Kalit so’zlar: Alisher Navoiy, “Nazmul- javohir” asari, ilmiy-tanqidiy matn, qo’lyozma.

Alisher Navoiyning “Nazmul-javohir” asari qo’lyozmalarini aniqlashda biz ushbu asar yuzasidan qilingan ilmiy tadqiqotlarni o’rganish orqali ma’lumotlar topdik. Ma’lum bo’ldiki, “Nazm ul-javohir” asari ustida juda ko’p izlanishlar olib borilgan. Masalan, Ma’mura Rashidovanning (Ds) ilmiy darajasini olish uchun “Alisher Navoiy “Nazm ul-javohir” asarining matni tadqiqoti” nomli risolasi, (Рашидова М. Ф.ф.н. ...дисс.-Т.:1990.-164-б.) Ma’rifat Rajabovanning falsafa fanlari doktori darajasini olish uchun yozgan “Alisher Navoiy “Nazm ul-javohir” asarining manbalari va badiiyati” nomli tadqiqotlarida Hazrat Ali ibn Abu (r.a.) “Nasr ul-laoliy” asarining yaratilish manbalari haqida batafsil ma’lumotlar berilgan. Ayniqsa, asarning F.f.d. Ma’mura Rashidova yaratgan ilmiy-tanqidiy matni muqaddimasida qimmatli ma’lumotlar keltirilgan. Sharq adabiyoti va madaniyatiga oid qo’lyozma asarlarni saqllovchi eng yirik markazlardan, jumladan, Saltikov –Shcherdinnomli Sank Peterburg Davlat kutubxonasida “Nazmul-javohir”ning 3 ta nusxasi, Sharqshunoslik institutining Sankt-Peterburg bo’limida 4 ta , Sharqshunoslik institutida 2 ta, Ozarbayjon FA Nizomiy nomidagi qo’lyozmalar xazinasida 2 ta, Toshkent, O’zbekiston FA Abu Rayhon nomidagi Sharqshunoslik instituti qo’lyozmalar fondida 4ta, O’zbekistonFA H.Sulaymon nomidagi Qo’lyozmalar instituti qo’lyozmalar fondida 2 ta nusxasi mavjud ekanligi qayd etilgan.

“Nazmul-javohir”ning yuqorida ta’kidlangan xazinalarda saqlanayotgan qo’lyozmalari ichida eng to’liq, tarixiylik jihatidan yuqori pog’onada turadigan asl nusxasi UzFA H.Sulaymon nomidagi Qo’lyozmalar instituti qo’lyozmalar fondidagi 8-tartib raqam bilan berilgan hujjat.ekan. Qolgan nusxalarning qismlari XIX asrda ko’chirilgan. Jumladan, Bokuda saqlanayotgan “Nazmul-javohir” qo’lyozmalari ham navoiyshunos olimi J.Nagiyevaning ma’lumoticha, taxminan XVIII-XIX arlarda ko’chirilgan. O’zbekiston FA Abu Rayhon Beruniy nomli Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan asarning 4 ta nusxasi laboratoriya Semenov A.A. keyin T.Fofurjonova va Q. Munirovlar tomonidan tavsif etilgan Har uchala tavsifda ham qo’lyozmalarning to’liq, butunligi ta’kidlangani sodda, asar hajmining to’liqligi haqida ma’lumot berilmaydi. Ma’mura Rashidova tuzgan “Nazmul-javohir” asarining ilmiy-tanqidiy matniga 3 ta qo’lyozmani asos qilib olgan:

1. Istanbul shahridagi Revan kutubxonasida saqalanuvchi qo’lyozma;
2. Parij Milliy kutubxonasida saqlanayotgan kulliyot;
3. O’zbekiston Respublikasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot muzeyidagi Navoiy asarlar to’plami.

Filologiya fanlari doktori Ma’mura Rashidovanning e’tirof etishicha, Istanbul shahri, To’lqopi, Revan kutubxonasida 808-tartib raqam bilan saqalnuvchi Navoiy asarlari kulliyotida “Nazmul-javohir”

Multidisciplinary research and Innovation (SICMRI 2026)

asari nusxasi uchinchi tartib raqam bilan keladi. Bu kulliyot 1496-1499 yillarda o'z davrining mashhur xattoti Darvesh Muhammad Toqiy tomonidan ko'chirilgan. Bu kulliyotning musannifi Alisher Navoiyning o'zidir. Bu kulliyotning maxsus "Munajat" bilan boshlanganligi, asarlarning tartibi shoir dunyoqarashlariga muvofiq holda tuzilganligi hamda kulliyotning ko'chirilish davri – boshlanish va tugallanish vaqtlarining aniq ko'rsatilganligi yorqin dalildir. Biz ana shu kulliyotdan "Nazmul-javohir" asari matnining tasvir nusxasidan foydalandik. Bu nusxada "Nazmul-javohir" 16 (10b-19a) sahifaga joylashgan. Asar matni mayda, chiroyli nasta'liq xatida qora siyohda yozilgan. To'rtliklar oldindan keltirilgan arabcha hikmatli so'zlar atrofi naqsh bilan bezatilgan. Muqaddima – nasriy qism har sahifaga 27 qatordan bitilgan, jami 3 sahifa. Kuzatishlar natijasida ma'lum bo'ldiki, asarning muqaddima qismida 11 a, b sahifalar tushib qolgan ekan. Asar varaqlari tasvir nusxasi raqamlanayotgan vaqtda bu kamchilik payqalmagan, natijada keyingi varaq 11 deb raqamlanib ketaveriladi. Biz tushib qolgan matnni boshqa qo'lyozmalardan olib to'ldirdik. Tekst 12 a sahifadan davom etadi. Bu nusxada muqaddima (bizningcha, texnik nuqson sababli) biroz to'liqsiz bo'lsa-da, asosiy matn boshqa barcha qo'lyozmalarga nisbatan eng to'liq, to'rtliklar va hikmatli so'zlar soni – 268 ta. Ular har sahifaga 27 qatordan to'rt ustun qilib joylashtirilgan. Xotima to'liq. Bu nusxa matnida ayrim o'rinlarda kotibning o'z ishi ustidan tuzatish hollari ham uchraydi. Bular tushib qolgan misra yoki jummalarni tiklash maqsadida nuqta-nuqta (...) qilib o'ralgan holda o'rniga qo'yish, misralar o'rin almashib qolgan taqdirda (muqaddam) va (oxir) belgilari bilan tuzatish orqali amalga oshirilgan.

Ilmiy - tanqidiy matnga to'liq yondashilgan. Tushirib qoldirilgan ruboiylar kiritilgan. O'zbekiston Respublikasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot muzeyi qo'lyozma fondidagi 8-tartib raqamli majmua Alisher Navoiyning "Arbain", "Nazmul-javohir", "Hamsatul-mutahayyirin" va "Vaqfiya" asarlaridan tuzilgan. Kotibi noma'lum. Ko'chirilgan vaqti qo'lyozmaning qog'ozi, xati va badiiy bezaklari-unvon va jadvallariga binoan XV asr oxiri yoki XVI asr boshlarida deb asoslangan. Qo'lyozma qizil charm bilan muqovalangan. Qo'lyozmaning dastlabki ikki varag'i keyinchalik Qo'qon qog'oziga yozib tiklagan. Hirot uslubiga xos chiroyli nasta'liq xatida qora, hikmatli so'zlar zarhal siyohlar bilan bitilgan. Asar teksti to'liq, har sahifaga 15 qatordan ikki ustunda joylashgan. "Nazmul-javohir" asari jami 32 varaqdan (7a-39a) iborat. Muqaddima 19 sahifadan (7b-16b) tashkil etadi. 16b-38b varaqlar oralig'ida asosiy teskst jami 265 hikmatli so'z va shuncha to'rtlikdan iborat. 39 a sahifadan xotima.

Xulosa qilib aytsek, bu qo'lyozma o'ziga xos husnixat va go'zal uslubda bitilgan. Nasta'liq xatining imkoniyatlaridan biri xatni cho'zib ma'lum chegaraga yetkazish va o'sha o'lchovdan o'tib ketmaslik uchun xatni qisqartirish mumkinligidir. Ushbu nusxada ko'proq joyni iqtisod qilish maqsadida bu imkoniyatdan keng foydalanilgan, to'rtliklardagi radiflar birinchi misradagina bitilib (goho ikkinchi misrada ham beriladi), keyingi misralarda tushib qoladi. Matnni o'qigan vaqtda vazn talabi bilan radif qo'shib o'qilaveradi. Boshqa nusxalarda esa bunday hodisa deyarli uchramaydi. Qo'lyozmaning yana bir afzallik xususiyati shundaki, kotib ayrim o'qilishi va tushunilishi qiyin biroz yoki siyohi surkalgan so'zlarni hoshiyada tuzatib ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Назмул-жавоҳдр [Матн] / А.Навоий. -- Тошкент: Akademyashr, 2019.-144

2. Rajabova M. “Nazmul- javohir” tarixiga oid muhim manba / Alisher Navoiy ijodiy va ma’naviy merosining olamshumul ahamiyati (xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari). – T.: O‘zbekiston, 2011.
3. Ражабова М. “Назмул-жавоҳир” манбалари ва бадиияти: Филол.
4. Фан. Номз. Дис. ...автореф. – Тошкент, 2006. 25 б.
5. Рашидова М. “Назмул-жавоҳир” асарининг матний тадқиқоти:
6. Филол. Фан. Номз. Дис. ...автореф. – Тошкент, 1990. 74 б.
7. Алишер. Навоий, Асарлар, 20 томлик, 15- том, 199
<https://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy/>